ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

AMIR TEMUR DAVLATINING SIYOSIY VA HARBIY TIZIMIDA TURKIY VA MO‘G‘UL QABILALARINING ROLI

N. Turonov

Tadqiqotchi: Oriental universiteti Tarix yo‘nalishi II bosqich magistranti

I. Xo‘jaxonov

Ilmiy rahbar: Oriental universiteti “Ijtimoiy-gumanitar fanlar” Kafedrasi dotsenti, t.f.n.

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asr boshlarida Movarounnahrda shakllangan markazlashgan Amir Temur davlatining ijtimoiy asosi tadqiq etiladi. Muallif turkiy va mo‘g‘ul qabilalarining davlat boshqaruvi va harbiy tuzilmadagi o‘rnini, ko‘chmanchi an’analar bilan o‘troq ma’muriy tizimning sintezini tahlil qiladi. Shuningdek, barlos, jaloyir, mang‘it va boshqa qabilalarning siyosiy elita sifatida shakllanish jarayonlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Amir Temur, turk-mo‘g‘ul qabilalari, qabila aristokratiyasi, harbiy boshqaruv, o‘nlik harbiy tizim.

XIV asrning ikkinchi yarmida Chig‘atoy ulusining parchalanishi Markaziy Osiyoda siyosiy vakuum hosil qildi. Bu davrda Amir Temurning hokimiyat tepasiga kelishi shunchaki bir hukmdorning almashinuvi emas, balki mintaqada yangi turdagi ko‘chmanchi harbiy mahorat va o‘troq davlat munosabatlarini o‘zida mujassam etgan imperiyaning tug‘ilishi edi. Temur davlatining barqarorligi va mislsiz harbiy muvaffaqiyatlari negizida qabila tuzilmalarining davlat apparatiga integratsiyalashuvi yotadi.

Mo‘g‘ullar istilosidan keyin Movarounnahrga kirib kelgan mo‘g‘ul qabilalari (jaloyir, qovchin, nayman va b.) XIV asrga kelib chuqur turkiylashish (assimilatsiya) jarayonini boshdan kechirdilar. Bu elita til, madaniyat va din jihatidan mahalliy turkiy aholi bilan singishib ketgan bo‘lsa-da, o‘zlarining harbiy-siyosiy imtiyozlarini saqlab qoldilar[1].

Tarixiy manbalarda Temur hokimiyatining asosiy tayanchi sifatida turli qabila guruhlari tilga olinadi. Xususan, Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma” asarida Temurning siyosiy faoliyati davomida turli turkiy va mo‘g‘ul qabilalarining faol ishtirok etgani qayd etiladi. Bu qabilalar Temur armiyasining asosiy qismini tashkil etgan.

Temur davlatining siyosiy tizimi ko‘p jihatdan ko‘chmanchi davlat an’analariga asoslangan edi. Ko‘chmanchi jamiyatlarda siyosiy hokimiyat ko‘pincha qabila aristokratiyasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Temur ham o‘z hokimiyatini mustahkamlashda qabila boshliqlarining qo‘llab-quvvatlashiga tayangan. U turli qabila guruhlari o‘rtasida ittifoqlar tuzib, ularni markaziy hokimiyat atrofida birlashtirishga harakat qilgan[2].

Beatrice Manz Temuriylar davlatining siyosiy tizimini tahlil qilib, uning asosiy xususiyatlaridan biri turk-mo‘g‘ul harbiy an’analariga tayanishi ekanini ta’kidlaydi. Uning fikricha, Temur davlatida harbiy aristokratiya siyosiy hokimiyatning asosiy tayanchi bo‘lib xizmat qilgan. Bu aristokratiya ko‘pincha qabila boshliqlari va harbiy amirlardan iborat edi[3].

---

[1] Shoniyozov K. O‘zbek xalqining shakllanish jarayoni. – Toshkent: Fan, 2001. – B. 122.
[2] Subtelny M. Timurids in Transition. – Leiden: Brill, 2007. – p. 72.
[3] Manz B. Power, Politics and Religion in Timurid Iran. – Cambridge University Press, 2007. – p. 45.

Temur davlatining siyosiy tuzilmasida markaziy hokimiyat bilan qabila aristokratiyasi o‘rtasida muvozanat mavjud bo‘lgan. Temur o‘z hokimiyatini mustahkamlash maqsadida qabila boshliqlarini davlat boshqaruvi tizimiga jalb qilgan. Ularning ayrimlari viloyat hokimlari yoki harbiy qo‘mondonlar sifatida faoliyat yuritgan. Shu tariqa Temur davlatining siyosiy tizimi qabila tuzilmasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan.

Temur davlatining siyosiy tuzilmasini tushunishda ko‘chmanchi davlat an’analari muhim ahamiyatga ega. Ko‘chmanchi jamiyatlarda siyosiy hokimiyat ko‘pincha harbiy kuch bilan belgilanadi. Qabila boshliqlari o‘z harbiy kuchiga tayanib siyosiy ta’sirga ega bo‘lgan. Temur ham aynan shu tizim asosida o‘z davlatini tashkil etdi. Uning armiyasi asosan qabila birliklaridan tashkil topgan edi[4].

Rene Grousset ko‘chmanchi imperiyalar tarixini tahlil qilib, turk va mo‘g‘ul qabilalari siyosiy tizimining asosiy xususiyati harbiy harakatchanlik va qabila birdamligi ekanini ta’kidlaydi. Ko‘chmanchi jamiyatlarda harbiy tashkilot qabila tuzilmasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan va aynan shu omil ularning harbiy ustunligini ta’minlagan[5].

Temur davlatida ham qabila asosidagi harbiy tuzilma muhim rol o‘ynagan. Har bir qabila ma’lum miqdorda harbiy kuch bilan ta’minlangan. Bu tizim Temur armiyasining tezkor va harakatchan bo‘lishini ta’minlagan. Shu sababli Temur qisqa vaqt ichida keng hududlarni egallashga muvaffaq bo‘lgan.

Temur davlatining siyosiy tuzilmasi nafaqat harbiy qabilalarga, balki o‘troq aholi qatlamiga ham tayanar edi. Movarounnahrning yirik shaharlarida yashagan hunarmandlar, savdogarlar va dehqonlar davlat iqtisodiy tizimining asosiy tayanchi bo‘lgan. Shu tariqa Temur davlatida ko‘chmanchi harbiy aristokratiya va o‘troq iqtisodiy tizim o‘rtasida o‘ziga xos muvozanat shakllangan.

Bartold Temuriylar davlatining siyosiy tuzilmasini tahlil qilib, uning Chig‘atoy ulusi siyosiy an’analarining davomchisi bo‘lganini ta’kidlaydi. Uning fikricha, Temur davlatida ko‘chmanchi harbiy aristokratiya yetakchi rol o‘ynagan bo‘lsa-da, davlat boshqaruvida o‘troq ma’muriy an’analar ham muhim ahamiyat kasb etgan[6]. Amir Temur davlatining siyosiy tuzilmasi turk-mo‘g‘ul qabila tizimi va o‘troq ma’muriy tizim elementlarining uyg‘unlashuvi natijasida shakllangan murakkab siyosiy tizim edi. Bu tizim Temuriylar davlatining harbiy qudrati va siyosiy barqarorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynagan.

Amir Temur davlatining siyosiy va harbiy tizimida turli turkiy va mo‘g‘ul qabilalari muhim o‘rin egallagan. XIV asr Movarounnahrida mavjud bo‘lgan qabila tuzilmasi Temur davlatining ijtimoiy asosini tashkil etgan. Bu qabilalar nafaqat harbiy kuch sifatida, balki siyosiy hokimiyatni ta’minlovchi asosiy ijtimoiy tayanch sifatida ham faoliyat yuritgan. Tarixiy manbalarda Temuriylar davrida faol rol o‘ynagan qabilalar qatoriga barlos, jaloyir, mang‘it, qipchoq, qarluq, naiman va boshqa qabila guruhlari kiradi[7].

Temuriylar davlati tarixida barlos qabilasi alohida o‘rin egallaydi. Amir Temur aynan shu qabilaga mansub bo‘lgan. Barlos qabilasi dastlab mo‘g‘ul qabila ittifoqining bir qismi bo‘lib, Chingizxon davrida uning qo‘shinlari tarkibida faol ishtirok etgan. Keyinchalik bu qabilaning bir qismi Movarounnahr hududiga joylashtirilgan va vaqt o‘tishi bilan ular turkiy til va madaniyatni qabul qilgan.

Barlos qabilasi asosan Kesh (Shahrisabz) va uning atrofidagi hududlarda yashagan. Aynan shu hudud Temurning siyosiy faoliyatining dastlabki markazi hisoblangan. Barlos qabilasi Temur davlatining harbiy tayanchlaridan biri bo‘lgan. Temurning dastlabki qo‘shinlari aynan shu qabila vakillaridan shakllangan. Keyinchalik Temur davlatining hududi kengaygani sari boshqa qabila guruhlari ham uning harbiy tizimiga qo‘shilgan.

Jaloyir qabilasi ham Movarounnahr siyosiy hayotida muhim rol o‘ynagan qabilalardan biri hisoblanadi. Jaloyirlar Chingizxon davrida mo‘g‘ul imperiyasining harbiy tizimida muhim o‘rin egallagan qabilalardan biri bo‘lgan. Ularning ayrim guruhlari Chig‘atoy ulusi hududida yashab qolgan va

[4] Jackson P. The Mongols and the Islamic World. – Yale University Press, 2017. – p. 311.
[5] Grousset R. The Empire of the Steppes. – Rutgers University Press, 1970. – p. 7.
[6] Бартольд В. В. Улугбек и его время. – Петроград, 1918. – С. 25.
[7] Asqarov A. O‘zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi. – Toshkent: Fan, 2007. – B. 142.

keyinchalik Movarounnahr siyosiy hayotida faol ishtirok etgan[8]. Jaloyir qabilasi vakillari Temuriylar davrida harbiy boshqaruv tizimida muhim lavozimlarni egallagan. Ba'zi manbalarda jaloyir amirlari Temur armiyasining muhim qo'mondonlari sifatida tilga olinadi. Bu qabila vakillari Temur davlatining harbiy yurishlarida faol qatnashgan.

Mang'it qabilasi ham Movarounnahr etnik tarkibida muhim o'rin tutgan qabilalardan biridir. Mang'itlar dastlab mo'g'ul qabila ittifoqi tarkibiga kirgan bo'lsa-da, keyinchalik turkiylashgan. XIV asrga kelib mang'it qabilasi vakillari Movarounnahr hududida keng tarqalgan edi.Mang'it qabilasi vakillari Temuriylar davrida harbiy xizmatda faol qatnashgan. Keyinchalik bu qabila vakillari Markaziy Osiyo tarixida muhim siyosiy rol o'ynagan. Xususan, keyingi asrlarda Buxoro amirligi tarixida mang'itlar sulolasi hukmronlik qilgan.

Qipchoq qabilasi Markaziy Osiyo tarixida muhim rol o'ynagan turkiy qabila guruhlaridan biridir. Qipchoqlar asosan Dashti Qipchoq hududlarida yashagan bo'lsalar-da, ularning ayrim guruhlari Movarounnahr hududiga ko'chib kelgan. Bu jarayon mo'g'ullar istilosidan keyin yanada kuchaygan[9].Qipchoq qabilasi vakillari Temur armiyasida ham muhim rol o'ynagan. Qipchoq jangchilari otliq qo'shin sifatida mashhur bo'lgan va Temur armiyasining harbiy qudratini oshirishda muhim rol o'ynagan.

Movarounnahr hududida qadimdan yashab kelgan turkiy qabilalar qatoriga qarluq qabilasi ham kiradi. Qarluq qabilalari asosan Yettisuv va Farg'ona hududlarida yashagan bo'lib, ular Movarounnahr siyosiy hayotida muhim rol o'ynagan.

Bundan tashqari, naiman va dug'lat kabi qabila guruhlari ham Temuriylar davrida mavjud bo'lgan. Bu qabilalar ko'pincha Chig'atoy ulusining sharqiy hududlarida yashagan bo'lsa-da, ularning ayrim guruhlari Movarounnahr siyosiy jarayonlarida ishtirok etgan.

Amir Temur davlatining siyosiy tizimi turli qabila guruhlari o'rtasidagi ittifoqlarga asoslangan edi. Temur o'z hokimiyatini mustahkamlash maqsadida turli qabilalar o'rtasida muvozanat saqlashga harakat qilgan. U qabila boshliqlarini davlat boshqaruvi tizimiga jalb qilib, ularning siyosiy manfaatlarini hisobga olgan.

Beatrice Manz Temur davlatida qabila aristokratiyasi muhim rol o'ynaganini ta'kidlab, bu tizim Temuriylar davlatining siyosiy barqarorligini ta'minlashda muhim omil bo'lganini qayd etadi[10]. Temur davlatining keng hududlarni qamrab olishi aynan shu qabila ittifoqlari orqali amalga oshirilgan.

Amir Temur davlatining siyosiy va harbiy qudratini tushunishda uning armiyasining tuzilishini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Temur armiyasi turk-mo'g'ul ko'chmanchi harbiy an'analariga asoslangan bo'lib, uning asosiy qismini turli qabila guruhlari vakillari tashkil etgan. Bu armiyaning tashkil etilishi ko'p jihatdan mo'g'ul imperiyasi davrida shakllangan harbiy tizimning davomchisi edi.

Mo'g'ul imperiyasi davrida yaratilgan harbiy tuzilma o'nlik tizimga asoslangan edi. Bu tizimga ko'ra qo'shinlar o'nlik, yuzlik, minglik va tuman (o'n ming) kabi birliklarga bo'lingan. Har bir harbiy birlikning boshida tegishli qo'mondon – onboshi, yuzboshi, mingboshi yoki amir turardi. Temur o'z armiyasini tashkil etishda aynan shu tizimdan keng foydalangan[11].

Temur armiyasining asosiy qismini otliq qo'shin tashkil etgan. Ko'chmanchi qabilalarning harbiy an'analari tufayli Temur qo'shinlari juda harakatchan va tezkor bo'lgan. Otliq qo'shinlarning yuqori harakatchanligi Temurning harbiy yurishlarida muhim rol o'ynagan. Ayniqsa uzoq masofalarga tez harakat qilish qobiliyati Temur armiyasiga strategik ustunlik bergan.

Temur armiyasining yana bir muhim xususiyati qabila asosida tashkil etilganidir. Ko'chmanchi jamiyatlarda harbiy tuzilma ko'pincha qabila tuzilmasi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Har bir qabila

[8] Morgan D. The Mongols. – Oxford: Blackwell, 1986. – p. 188.

[9] Jackson P. The Mongols and the Islamic World. – Yale University Press, 2017. – p. 332.

[10] Manz B. Power, Politics and Religion in Timurid Iran. – Cambridge University Press, 2007. – p. 83

[11] Jackson P. The Mongols and the Islamic World. – Yale University Press, 2017. – p. 351.

o‘z jangchilaridan iborat harbiy birliklarni ta’minlagan. Shu sababli Temur armiyasining asosiy qismini turli turkiy va mo‘g‘ul qabilalarining jangchilari tashkil etgan[12].

Temur armiyasida harbiy boshqaruv tizimi ham yaxshi rivojlangan edi. Temur harbiy qo‘mondonlarni tanlashda ularning shaxsiy jasorati, sadoqati va harbiy tajribasiga katta e’tibor bergan. Harbiy xizmatda o‘zini ko‘rsatgan jangchilar yuqori lavozimlarga tayinlangan. Bu esa armiyada meritokratiya elementlarining mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi.

Temur qo‘shinlari tarkibida turli ixtisoslashgan harbiy bo‘linmalar ham mavjud bo‘lgan. Masalan, otliq qo‘shinlardan tashqari piyoda askarlar, muhandislik bo‘linmalari va qamal uskunalari bilan ishlovchi mutaxassislar ham mavjud edi. Bu Temur armiyasining murakkab va rivojlangan harbiy tuzilma ekanini ko‘rsatadi[13].

Temuriylar davlati keng hududlarni qamrab olgani sababli armiyaning logistika tizimi ham yaxshi tashkil etilgan edi. Harbiy yurishlar vaqtida qo‘shinlar oziq-ovqat, otlar va harbiy jihozlar bilan ta’minlangan. Bu esa Temur armiyasining uzoq muddatli yurishlarni amalga oshirish imkonini yaratgan.

Temur armiyasining yana bir muhim xususiyati strategik moslashuvchanlik edi. Temur turli hududlarda olib borilgan harbiy yurishlarda mahalliy sharoitga mos taktikalardan foydalangan. Masalan, cho‘l hududlarida tezkor otliq qo‘shinlardan foydalanilgan bo‘lsa, mustahkam shaharlarni egallashda qamal texnikasi qo‘llanilgan.

Rene Grousset ko‘chmanchi imperiyalar tarixini tahlil qilib, Temur armiyasining muvaffaqiyatini uning ko‘chmanchi harbiy an’analariga asoslanganligi bilan izohlaydi. Uning fikricha, Temur armiyasining yuqori harakatchanligi va qat’iy harbiy intizomi uni o‘sha davrning eng qudratli harbiy kuchlaridan biriga aylantirgan14.

Xulosa qilib aytganda, Amir Temur davlati turkiy-mo‘g‘ul harbiy mahorati bilan islomiy-sharqona davlat boshqaruvining eng yuksak cho‘qqisi bo‘lib, unda qabila tuzilmalari davlat qudratini harakatga keltiruvchi asosiy kuch vazifasini o‘tagan. Ushbu tizim mintaqada bir necha asr davom etgan barqarorlik va madaniy yuksalish uchun poydevor yaratdi.

Ko‘chmanchi qabilalar Temur uchun shunchaki harbiy resurs emas, balki hokimiyatning ijtimoiy tayanchi edi. Temurning “Chingiziylar” nomidan hukm surishi ko‘chmanchi aristokratiya an’analariga bo‘lgan hurmat va ularni jipslashtirish usuli edi. Uning davrida turkiy va mo‘g‘ul etnik guruhlarining uzil-kesil birlashishi yuz berdi. “Chig‘atoy” tushunchasi ostida birlashgan bu qabilalar keyinchalik o‘zbek xalqining etnik shakllanishida asosiy rol o‘ynadi.

Temur qabila boshliqlarining markazdan qochma intilishlarini jilovlay oldi. U qabila sadoqatini vatanparvarlik va davlat sadoqati darajasiga ko‘tardi. Armiyaning qabila asosida tuzilishi unga ichki jipslikni bersa, markaziy boshqaruvning qat’iyligi uni parchalanishdan asradi.

[12] Shoniyozov K. O‘zbek xalqining shakllanish jarayoni**.** – Toshkent: Fan, 2001. – B. 146.
[13] Bartold V. V. Ulugbek and His Time. – Petrograd, 1918. – p. 42.
[14] Grousset R. The Empire of the Steppes**.** – Rutgers University Press, 1970. – p. 318.